

УДК 347.961.4

Г. В. Луцька
orcid.org/0000-0001-5840-0603
кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університету Короля Данила

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СФЕРІ СПАДКУВАННЯ У РАЗІ, ЯКЩО СПАДЩИНА ЗНАХОДИТЬСЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Шість років тому назад в Україні з'явилося таке праве явище, як «тимчасова окупація території України». Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації» датою початку тимчасової окупації є 20 лютого 2014 року. Внаслідок тимчасової окупації території України, а також збройної агресії Російської Федерації проти України жителі території Автономної Республіки Крим, територій у Донецькій і Луганській областях були обмежені в низці прав та свобод. Зокрема, вчинення нотаріальних дій на цих територіях є неможливим, на цих територіях не діють суди України, судові рішення не виконуються тощо. У тематичній доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» констатується, що «з початком окупації українські закони були замінені законами Російської Федерації всупереч зобов'язанням за міжнародним гуманітарним правом, згідно з яким існуюче законодавство окупованої території повинно залишатися чинним» [1].

Отже, на недопущення порушення та обмеження прав та свобод громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, Верховною Радою України прийнято ряд законів, а саме: Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII, «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року № 2268-VIII [2] тощо.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» державні органи та органи місцевого самоврядування, утворені відповідно до Конституції та законів України, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території діють лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово

окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені в порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків.

Нині найпоширенішою проблемою, яка виникає у сфері приватного права та стосується захисту прав та свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях, є реалізація ними свого права на спадщину. Тому, зважаючи на вимоги ст. 9 вищезазначеного Закону, оформити право на спадщину, наприклад в АР Крим чи на непідконтрольній Уряду України території в Донецькій чи Луганській областях, є неможливим.

Отже, в практичній площині існує проблема оформлення нотаріусом прав, пов'язаних зі спадкуванням, якщо спадщина знаходиться на тимчасово окупованій території України. Українське законодавство «намагається» вирішити вказану проблему, однак, як доводиться в юриспруденції, а також як слідує із судової практики, ще й надалі існують проблеми, пов'язані зі складанням заповіту, спадкуванням за заповітом і за законом, наданням свідоцтва про право на спадщину тощо, в яких суб'єктом відносин є громадянин України, який проживає на тимчасово окупованих територіях.

Стан дослідження. Тема спадкування є «вічною» темою, яку досліджували вчені, починаючи зі Стародавнього Риму і продовжуючи її нині. Теорія спадкового права та спадкового процесу є предметом дослідження багатьох українських науковців та практиків. Отже, основу нашого дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних дослідників у сфері спадкування, а саме праці: О. Бичківського, Є. Громадського, І. Діковської, Ю. Заїки, В. Калакури, В. Кисіля, О. Кармази, О. Кохановської, О. Кухарева, Р. Майданика, О. Печеного, Є. Рябоконя, І. Спасібо-Фатєєвої, С. Сліпченка, А. Філіп'єва, С. Фурси, Є. Харитонова та ін.

Отже, метою статті є науково-практичний аналіз порядку вчинення нотаріальних дій, пов'язаних зі спадкуванням у разі, коли спадщина знаходиться на тимчасово окупованих територіях України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. За ст. 3 цього Закону тимчасово окупованою територією визначається: сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; надра під територіями і повітряний простір над цими територіями. Згідно зі ст. 4 цього Закону на тимчасово окупованій території на строк дії цього Закону поширюється особливий правовий режим, зокрема, вчинення правочинів, реалізації інших прав і свобод людини і громадянина, в тому числі й спадкування. Аналогічні за змістом норми також у частині визначення тимчасово окупованої території України в Донецькій та Луганській областях та розкриття змісту правового режиму тимчасово окупованої території передбачені і в Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях».

Отже, зі змісту вищевказаних норм законів слідує, що посвідчення заповіту, вчинення процесуальних дій у сфері спадкового процесу, де суб'єктом є громадянин України, який проживає (чи спадкоємець проживав) на тимчасово окупованій території України, відбувається в порядку, межах та в строки, визначені законом України, та з особливостями, які в цих законах передбачені.

Загальновідомо, що в Україні спадкові відносини регулюються нормами міжнародних договорів України, які є чинними (ст. 9 Конституції України), нормами Цивільного кодексу України, Земельного кодексу України, Податкового кодексу України, Законом України «Про нотаріат» та іншими законами України, а також підзаконними актами України, прийнятими на виконання норм законів, зокрема Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 (діє зі змінами і доповненнями) тощо [3].

Разом із тим, зважаючи на принципи, викладені в Конституції України, імперативні норми Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупо-

ваній території України», а також інших законів України, прийнятих на забезпечення охорони та захисту прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України, українське законодавство встановлює особливості забезпечення реалізації їхніх прав спадкування.

Так, у 2015 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування», який визначив особливості у врегулюванні відносин спадкування в частині забезпечення охорони та захисту прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України. Зокрема, до таких особливостей віднесено визначення місця відкриття спадщини.

Слід зазначити, що базовими правовими категоріями, з якими пов'язується виникнення та реалізація нотаріальних процесуальних дій у сфері спадкування, є час і місце відкриття спадщини. Такий висновок також слідує з наукових робіт (Ю. Заїка, О. Кухарев, О. Кармаза, Є. Фурса, І. Федорович, С. Фурса та ін.) та судової практики (наприклад, цивільні справи № 592/9058/17-ц, № 712/656/15-ц, № 198/476/16-ц, № 483/637/16-ц).

Відповідно до ст. 1221 ЦК місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна. В особливих випадках місце відкриття спадщини встановлюється законом.

Тобто із загального правила про місце відкриття спадщини, яким визнається «останнє місце проживання спадкодавця», передбачено виняток – «встановлюється законом місце відкриття спадщини у визначених також законом випадках». Таким законом є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Тому після смерті громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, відкривається спадщина не за «останнім місцем проживання спадкодавця» (наприклад, у м. Севастополі АР Крим), а в порядку, визначеному законом.

Отже, згідно зі ст. 111 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у разі, якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності неру-

хомого майна – основна частина рухомого майна, знаходиться на території, передбаченій частиною першою цієї статті, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів.

Першу заяву про відкриття спадщини, обтяженої правовим режимом тимчасової окупації території України, мають право подати як спадкоємці, виконавці заповіту, особи, заінтересовані в охороні спадкового майна, так і кредитор. Разом із тим нотаріуси започаткували практику про те, що інформація про останнє місце проживання спадкодавця на тимчасово окупованій території вказується у заяві про прийняття чи відмову від спадщини. При цьому нотаріус обов'язково перевіряє наявність спадкових справ у Спадковому реєстрі. У разі відсутності наявних спадкових справ на підставі першої заяви нотаріус відкриває нотаріальне провадження у сфері спадкування та веде спадкову справу. Порядок внесення відомостей у Спадковий реєстр визначається постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку реєстрації деяких спадкових справ у Спадковому реєстрі» від 15 квітня 2015 р. № 210.

Крім того, до особливостей вчинення нотаріальних дій у сфері спадкування слід також віднести і відкриття спадкової справи лише нотаріальними органами, визначеними в Законі України «Про нотаріат». А отже, актуальними є розпорядження Уряду «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення» від 7 листопада 2014 р. № 1085-р, Наказ Міністерства юстиції України «Про невідкладні заходи щодо захисту прав громадян на території проведення антитерористичної операції» від 17.06.2014 р. № 953/5, в якому, зокрема, вказується, що нотаріальні дії щодо нерухомого майна, яке розташоване в населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, здійснюють приватні та державні нотаріуси інших районів Луганської та Донецької областей відповідно до законодавства.

Науково-практичний аналіз норм ЦК та спеціального законодавства у сфері забезпечення охорони та захисту спадкових прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України, доводить, що до особливостей, які слідує із дії правового режиму тимчасової окупації території України, відноситься визначення місця відкриття спадщини на підставі подачі першої заяви про відкриття спадщини. Разом із тим ЦК не розкриває значення терміна «перша заява», тому в практичній площині існують ко-

лізії в застосуванні цієї норми. Про це, зокрема, наголошується і в юридичній літературі [4].

Звертаємо увагу на те, що Законом України «Про нотаріат» та Цивільним кодексом України передбачений загальний порядок відкриття спадщини та видачі свідоцтва про спадщину спадкоємцям – громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території з певними особливостями, визначеними законом. Тож наступною особливістю ведення спадкових справ нотаріусами є необхідність підтвердження факту смерті спадкодавця – громадянина України, який проживав на тимчасово окупованій території, або підтвердження родинних зв'язків у спадковому процесі. Таким чином, подача необхідних доказів, без яких нотаріус не має права вчиняти нотаріальні процесуальні дії у сфері спадкування, а в разі їх відсутності чи невідповідності вимогам українського законодавства – винесення обґрунтованої постанови про відмову у вчиненні нотаріальних дій, є наступною особливістю спадкового процесу, обтяженого дією правового режиму тимчасової окупації території.

При цьому слід наголосити на імперативному приписі ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», на підставі якого будь-який акт (наприклад, свідоцтво про смерть), виданий органами та/або особами, які створені чи призначені у спосіб та в порядку іншому, ніж визначений у Конституції та законах України, є недійсним і не створює правових наслідків.

Щоб вирішити цю проблему, було внесено зміни в Цивільний процесуальний кодекс України та передбачено встановлення в суді факту, що має юридичне значення. Отже, встановлення у суді факту смерті спадкодавця на тимчасово окупованій території та ухвалення відповідного судового рішення іменем України не замінює свідоцтва про смерть, а є лише підставою для його отримання в порядку, визначеному законодавчими актами України.

Так, статтею 317 ЦПК визначено особливості провадження у справах про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, а саме заява про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути подана родичами померлого або їхніми представниками до суду за межами такої території України. Справи про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України розглядаються невідкладно з моменту надходження відповідної заяви до суду. Ухвалене судом рішення у справах про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України підлягає негайному виконанню. Рішення у справах про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України може

бути оскаржено в загальному порядку, встановленому цим Кодексом. Оскарження рішення не зупиняє його виконання. Копія судового рішення видається учасникам справи негайно після проголошення такого рішення або невідкладно надсилається судом до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації смерті особи.

Ще однією особливістю вчинення нотаріальних процесуальних дій у сфері спадкування, обтяженого правовим режимом тимчасової окупації території, є відповідність заповітів чинному законодавству України. На існування цієї проблеми вказує також судова практика. Так, у постанові Верховного Суду від 28.08.2020 р. у справі № 185/2052/19 вказується на те, що заповіт відповідно до положень статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» є недійсним і не створює правових наслідків, тобто є нікчемним.

Слід також зазначити, що загалом під час вчинення нотаріальних проваджень у сфері спадкування нотаріуси як рекомендаційні джерела використовують відповідні інформаційні листи Міністерства юстиції України, наприклад, лист Міністерства юстиції України «Щодо прийняття спадщини за місцем її відкриття на території Донецької та Луганської областей, де проводиться антитерористична операція» від 17.07.2014 р. № 13.1-32/357 [5].

Отже, підсумовуючи викладене вище, доходимо висновку, що в нотаріальному провадженні у сфері спадкування, де спадкові відносини обтяжені дією правового режиму тимчасової окупації території України, нотаріальні процесуальні дії здійснюються на території України нотаріальними органами (державними чи приватними нотаріусами, посадовими особами органів місцевого самоврядування) на підставі загальних та спеціальних норм у сфері спадкування. Ведення спадкових справ, у яких суб'єктами є громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, відбувається з дотриманням принципів нотаріального процесу.

Література

1. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Тематична доповідь. Ситуація з правами людини в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна). URL: https://www.ohchr.org/documents/countries/ua/crimea2014_2017_ukrainian.pdf

2. Верховна Рада України. *Офіційний веб-портал парламенту України. Законодавство України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

3. Верховна Рада України. *Офіційний веб-портал парламенту України. Законодавство України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

4. Кармаза О.О. До питання щодо напрямків удосконалення законодавства України у сфері спадкування. International scientific and practical conference «New challenges of legal science in Ukraine and EU countries» Miskolc, Hungary, April 19–20, 2019. Miskolc : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P. 115–118.

5. Інформаційний лист Міністерства юстиції України «Щодо прийняття спадщини за місцем її відкриття на території Донецької та Луганської областей, де проводиться антитерористична операція» від 17.07.2014 р. № 13.1-32/357. URL: <https://vnpu.kiev.ua/?p=2816>.

Анотація

Луцька Г. В. Деякі особливості вчинення нотаріальних проваджень у сфері спадкування в разі, якщо спадщина знаходиться на тимчасово окупованих територіях України. – Стаття.

У статті описуються юридичні наслідки тимчасової окупації частини території України та створені перешкоди в охороні й захисті цивільних прав громадян на цих територіях. Обґрунтовується важливість нотаріальної форми охорони та захисту спадкових прав і труднощі в її використанні жителями тимчасово окупованих територій у зв'язку із припиненням діяльності органів влади України на зазначених територіях. Здійснюється науково-практичний аналіз норм Цивільного кодексу України, Закону України «Про нотаріат», Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», а також підзаконних нормативно-правових актів, які визначають особливості охорони та захисту спадкових прав громадян України, що проживають на тимчасово окупованій території України. Обґрунтовується висновок, що в нотаріальному провадженні у сфері спадкування, де спадкові відносини обтяжені дією правового режиму тимчасової окупації території України, нотаріальні процесуальні дії здійснюються на території України нотаріальними органами (державними чи приватними нотаріусами, посадовими особами органів місцевого самоврядування) на підставі загальних та спеціальних норм у сфері спадкування. Ведення спадкових справ, у яких суб'єктами є громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, відбувається з дотриманням принципів нотаріального процесу. Доведено, що після смерті громадянина України, який проживав на тимчасово окупованих територіях України, відкривається спадщина не за «останнім місцем проживання спадкодавця», а за місцем подання «першої заяви» в порядку, визначеному законом. Зазначається, що встановлення в суді факту смерті спадкодавця на тимчасово окупованій території та ухвалення відповідного судового рішення іменем України не замінює свідоцтва про смерть, а є лише підставою для його отримання в порядку, визначеному законодавчими актами України. Пропонується під час вчинення нотаріальних процесуальних дій на практиці як рекомендаційне джерело використовувати інформаційні листи Міністерства юстиції України.

Ключові слова: нотаріальний процес, спадкування, спадщина, охорона прав, захист прав, тимчасово окупована територія України, мешканці тимчасово окупованої території.

Summary

Lutska H. V. Some features of notarial proceedings in the field of inheritance if the inheritance is located in the temporarily occupied territories of Ukraine. – Article.

The article describes the legal consequences of the temporary occupation of part of the territory of Ukraine and the created obstacles in the protection and defense of civil rights of citizens in these territories. The importance of the notarial form of protection and protection of hereditary rights and the difficulties in its use by the inhabitants of the temporarily occupied territories in connection with the termination of the activities of the authorities of Ukraine in these territories are substantiated. The scientific and practical analysis of the norms of the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Notaries», the Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine», the Law of Ukraine «On Peculiarities of State Policy on Temporary State Sovereignty occupied territories in Donetsk and Luhansk regions», as well as bylaws that define the features of protection and defense of hereditary rights of citizens of Ukraine living in the temporarily occupied territory of Ukraine. The conclusion is substantiated that in notarial proceedings in the field of inheritance, where hereditary relations are

burdened by the legal regime of temporary occupation of the territory of Ukraine, notarial procedural actions are carried out on the territory of Ukraine by notarial bodies (public or private notaries, officials of local governments) in the field of inheritance. Inheritance cases in which the subjects are citizens of Ukraine living in the temporarily occupied territory are conducted in compliance with the principles of the notarial process. It is proved that after the death of a citizen of Ukraine who lived in the temporarily occupied territories of Ukraine, the inheritance is opened not at the «last place of residence of the testator», but at the place of submission of the «first application», in the manner prescribed by law. It is noted that establishing in court the fact of the testator's death in the temporarily occupied territory and making a relevant court decision in the name of Ukraine does not replace the death certificate, but is only the basis for its receipt, in accordance with Ukrainian legislation. It is proposed to use information letters of the Ministry of Justice of Ukraine as a source of recommendation when performing notarial procedural actions in practice.

Key words: notarial process, inheritance, inheritance, protection of rights, protection of rights, temporarily occupied territory of Ukraine, inhabitants of temporarily occupied territory.